

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu,71 (2022), 24-42.

Geliş/Received: 14.06.2022

Kabul/Accepted: 08.08.2022

DOI: 10.46955/ankuayd.1130841

(Araştırma Makalesi/Research Article)

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ SONRASI TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN BUĞDAY ÜRETİCİSİNİ KORUMA ÇABALARI (1929-1939)

THE EFFORTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY TO PROTECT THE WHEAT PRODUCER AFTER THE WORLD ECONOMIC CRISIS OF 1929 (1929-1939)

ERDAL AKBAŞ*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı, dünya siyasi, sosyal ve ekonomik sistemini sarsarak; uzun yıllar devam edecek ekonomik dengesizlikleri ve krizleri beraberinde getirmiştir. 24 Ekim 1929'da ABD'de ortaya çıkan ve etkileri İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren ekonomik krizin en önemli sonuçlarından biri de tarımsal ürün fiyatlarında gözlenen hızlı düşüş olmuştur. Ülke nüfusunun %80'den fazlasının tarımla uğraştığı, tarımsal nüfusunun çoğunluğu hububat ve daha özeldede buğday üreticisi olan, ihracatı tarıma dayalı ve dışa bağımlılık derecesi yüksek Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Ekonomik Kriz, Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürmüştür ancak köylünün ve çiftçinin tükettiği temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları düşmemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'deki yansımalarına Anadolu köylüsünün ve çiftçisinin ekonomik anlamda imkânsızlığı eklenince, köylü ve çiftçi gittikçe fakirleşmiştir. Böylesi bir ortamda yönetici kesim için 1929 Ekonomik Krizi ile mücadelede önemli meselelerden biri de giderek düşen buğday fiyatları olmuştur. Bu durum Hükümeti çiftçi ve köylüye yönelik yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu makalede, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin buğday fiyatları ve üreticisi üstündeki etkisi ile yönetici kadronun fiyat düşüşlerine karşı aldığı önlemler araştırılacaktır. Araştırma yapılırken döneme ait gazeteler, dergiler, resmi belgeler, arşiv belgeleri ve konuyu doğrudan veya dolaylı olarak anlatan eserler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1929 Ekonomik Krizi, Buğday, Buğday Koruma Kanunu, Köylü, Silo.

ABSTRACT

World War I brought about economic imbalances and crises that would continue for many years by giving a shock to the world's political, social, and economic system. One of the most important consequences of the economic crisis which emerged in the USA on October 24, 1929, and whose effects lasted until World War II was the rapid decline in agricultural product prices. More than 80% of Turkey's population was engaged in agriculture, and the majority of its agrarian population was cereals and more specifically wheat producers. Turkey's exports were based on agriculture and its foreign dependency was high hence, Turkey was inevitably affected by the 1929 World Economic Crises. The Economic Crisis reduced the prices of agricultural products in Turkey as in the world, but the prices of necessities consumed by peasants and farmers have not decreased. When the economic impossibility of Anatolian peasants and farmers was added to the reflections of the 1929 World Economic Crisis in Turkey, the peasants and farmers became increasingly poor. In such an environment, one of the critical issues for the executives in the fight against the 1929 Economic Crisis was the gradually decreasing wheat prices. This situation led the government to new searches for farmers and peasants. In this article, the effects of the 1929 World Economic Crisis on wheat prices and producers and the measures taken by the executive staff against price decreases will be investigated. The study deals with the sources that are newspapers, magazines, official documents, archival documents, and works that directly or indirectly describe the subject.

Keywords: 1929 Economic Crisis, Silo, Peasant, Wheat, Wheat Protection Law.

* Doktora Öğrencisi/Öğretmen, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Isparta Anadolu Lisesi, erdalakbas32@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3402-3441.

Extended Abstract

The most crucial result of the economic crisis, whose effects lasted until World War II, having emerged in the USA in the autumn of 1929, was the rapid decline in agricultural product prices. World states had to take some measures, such as increasing customs duties, in the face of the decline in the prices of agricultural products. The Young Republic could not dominate its foreign trade, customs, and, foreign payments until 1929 due to the terms of the Treaty of Lausanne. The 1929 World Economic Crisis, which broke out at such a moment, created a complete collapse for a primitive agricultural country, dependent on export products. In these unfavorable conditions, while debts from the Ottoman Empire were paid, defense expenditures were increased to meet the army's needs in the face of the approaching war. In addition to the economic crisis, the structural reasons and internal dynamics that would affect the product prices in the country such as the dependence of the country's agriculture on climatic conditions, the increase in the amount of wheat transported by rail, excessive harvest forecasts, abundant crop years, export amounts that varied from year to year negatively affected Turkish farmers and villagers, whom more than %80 of its population was engaged in agriculture and more than 3/4 of the production was wheat. This situation resulted in new searches for farmers and peasants, and many intellectuals and writers either wrote down the situation of the peasants or tried to develop a solution proposal.

After the 1929 World Economic Crisis, it is possible to say that the tendency of the administrative staff towards the village increased. The influence of the Free Republican Party experience and Atatürk's trip to the country in 1930 can not be denied in such an orientation. Wheat was the main livelihood and production of the peasants. The price of wheat fell to 3 cents and, the price decreases in agricultural products were more than the decline in the prices of manufactured goods. Such a situation led the government to seek new policies. The examples of peasants and farmers who were in debt and could not pay their debts, their products were confiscated, their goods were put into enforcement and they had to make a living by sharing their debt, were featured in various newspapers and magazines and even brought up in the parliament.

The difficult situation in the agricultural sector forced the state to intervene in the grain trade. Legal arrangements were made in 1932 and Ziraat Bank was authorized to purchase wheat from the producer. According to the law, to protect and regulate the wheat price, the government would be able to buy and sell the wheat sold by the producer through Ziraat Bank at a price to be determined, if it was considered necessary. Ziraat Bank's profits from wheat sales would be used in the construction of silos and warehouses. In this way, in the most difficult moments when the villagers needed money, their cash needs would be met, and Ziraat Bank would be able to protect the consumer against excessive price increases by placing this collected wheat on the market when the product was low.

Ziraat Bank's wheat purchase continued until the Turkish Grain Board was established in 1938, however, these regulations could not meet the loan needs of the farmers. Ziraat Bank's main objective with the laws enacted was to prevent fluctuations in prices rather than increasing wheat prices. Undoubtedly, the attempts of the executive cadre to protect wheat-producing peasants and farmers against excessive price reductions were positive. Nevertheless, the reasons such as insufficient wheat purchasing points of Ziraat Bank, the storage problem of the purchased or to be purchased wheat, the use of the insufficient awareness of the villagers and farmers by some opportunists, and lack of supervision were the main reasons why the enacted laws did not have sufficient effect in favor of the villagers.

Giriş

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin birden tüm sisteme yayılmasını, sadece para sistemi sorunları ile açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu ekonomik krizden oldukça bağımsız olarak gelişen tarım buhranının etkilerinin de göz önünde tutulması gerekir. Örneğin buğday üretiminde, Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin ihracatını azaltması; ABD, Kanada, Arjantin ve Avustralya gibi büyük buğday ihracatçılarına dünya pazarında büyük imkânlar sağlaması, ekim sahalarının artırılmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak 1928-1929 yıllarının ürün ortalaması önceki dört yılın ürün ortalamasının %17 daha fazla olması fiyatları düşürmüştür. Avustralya gibi büyük ihracatçı devletlerin bu düşüşe tepkileri daha çok buğday üretme kampanyası şeklinde olmuş ve bu ülkeler ekim sahalarını %22 artırmıştır. Böyle şartları olan pazara, SSCB'nin damping yaparak girmesi dengeyi daha da bozmuştur. SSCB 1929 yılında yaptığı 100.000 tonluk ihracatı, 1930'da 2.300.000 tona, 1931 yılında da 5.220.000 tona çıkarmıştır. Durumun pamuk, şeker gibi tarımsal ürünler için farklı olmaması, 1931 yılında hemen hemen her tarımsal üründe fiyatların biriken stoklar yüzünden en düşük düzeye gerilemesine neden olmuştur. Tarım ürünlerindeki kriz tüm dünyayı birden sarmıştır.¹

Türkiye özelinde değerlendirdiğimizde ise, ekonomik krizin başlangıç yılını dış ilişkiler, yaşanan kuraklık gibi nedenlerden 1926 yıllarına götürmek mümkündür.² Zira 1925 yılı, dünyada tarımsal ürün fiyatlarının en üst düzeye eriştiği bir yıldır; ancak bu tarihten sonra dünya tarımsal üretim fazlasının da baskısıyla, fiyatlarda dönem boyunca devam edecek bir düşüş başlamıştır. 1926 yılında %12,6'lık bir payla ihracatta üçüncü ülke durumunda olan ABD'nin Türkiye'den gelen tarımsal ürünler için gümrüklerinde "muayene" şartı getirmesi, gerek Amerikan gerekse Avrupalı ithalatçıların yerli ithalatçılara verdikleri kredilerin kesintiye uğramasına ve ülkenin 1927 yılına büyük bir para darlığı ile girmesine neden olacaktır.³ Bu anlamda Türkiye'de 1926'da başlayan kriz, 1929 dünya bunalımıyla doruğa ulaşmıştır. Ekonomik kriz yıllarında Türkiye'nin tarımsal ürün fiyatlarının gelişmiş ülkelere göre daha hızlı düştüğü görülmüştür.⁴

Türkiye'de endüstri ürünlerinin fiyatlarının artması ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi şeklinde kendini hissettiren tarım krizinin nedeni, İstanbul Ticaret Odası'nın 1931 tarihli raporlarına şu şekilde yansımıştır:

- Hububat ve tarımsal ham madde üretimi dünyada artmıştır.
- Dünya tarımsal ürün stoklarında seneden seneye artış görülmektedir.
- Tarımsal arazi ve eşya fiyatlarında önemli bir düşüş vardır.
- Sanayi ülkelerinin daha önce ithal ettiği tarımsal ürünleri imkânları ölçüsünde yetiştirmeye yönelmeleri ve yetiştirdiklerini harici rekabetine karşı koruma siyasetini takip etmeleri.
- Genel olarak dünya işsizliğinin artması ile tüketimin azalışı da tarımsal buhranın nedenlerinden olmuştur. Dünya nazarında tarımsal ürün fiyatlarının düşmesine neden olan bu beş temel sebebe, Türkiye'nin kendi tarımsal üretim yapı ve ilişkisinden kaynaklı sorunlar eklenince⁵ tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüş daha sert ve uzun süreli olmuştur.

¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009, 13-14; Buğdayın her iklim bölgesinde yetiştirilebilmesi ve üretimi için özel bir teknik bilgiye ihtiyaç olmayışı, zirai alanda giderek artan makineleşme, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Arjantin, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi devletlerin yeni ve bol ürün üretebilmek için modern zirai sitemler kullanmaları, milli sınırlar dâhilinde ulusal ekonomi yaratma gayesiyle devletlerin tarıma (özellikle hububat üretimine) verdiği önem, devletlerin giderek artan işsizliğin önüne geçebilmek için yeni arazileri tarıma açması, krizle beraber çiftçinin kaybını daha fazla üreterek giderme isteği buğdayın dünyada ekim alanlarını ve üretim miktarlarını arttırmıştır. Bkz. Atıf Güray ve Vahdi Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye*, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Umumi Sayı: 238, 1937, 20-21.

² Hububat üretimini, 1927 ve 1928 yıllarında yaşanan kuraklık krize varacak ölçüde etkilenmiştir. 1928 yılındaki kuraklık özellikle Konya, Aksaray, Kırşehir, Yozgat, Afyon, Eskişehir'de etkisini göstermiştir. Kuraklık zamanında köylünün içinde bulunduğu maddi durumu, "...İçlerinde una ot karıştırarak yiyeceği maddenin miktarını arttıranları gördüm..." sözünü anlatan İsmail Hüsrev, özellikle kuraklığın görüldüğü illerde, köylünün tarımı terk ederek hayvancılığa yönelmiş olduğundan bahsetmektedir. Bkz. İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, 141-142.

³ Oya Siller (Köymen), *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981, 52.

⁴ Oya Köymen, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", *75 Yılda Köylerden Şehirlere, Bilânço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 10.

⁵ Türkiye'nin kendi tarımsal üretim yapı ve ilişkisinden kaynaklı sorunlar için şu unsurlar sıralanabilir: Tarımsal alet ve tarım metotlarımız, genel manada geri ve basittir. Tohumlarımız karışıktır ve bazı ürünler de karışık olmanın yanında kararsızdır. Topraklarımız yorgun, pek çok yerde gübresizdir; zira çiftçinin genel anlamda kullandığı çiftlik gübresidir. Tarımsal üretim kredi

Türkiye’de tarım ürünlerinin fiyatlarının sürekli düşme eğilimi, 1930 yılında tamamıyla ekonomik krizin etkisi altında kalmış ve 1932-1933 yıllarında bir felakete dönüşmüştür. Tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş eğilimi doğal olarak önce tütün, afyon ve pamuk gibi ihraç edilen tarım ürünlerinde kendini göstermiştir. Çünkü bu gibi ürünlerin fiyatlarında, yerel sebepler ile Dünya Ekonomik Krizi ortak tesir yapmıştır.⁶ Aynı şekilde bahçe tarımı mahsullerinden üzüm, incir, fındık fiyatlarındaki düşüş, Türkiye’ye has kaliteli ürünler olması ve dünya piyasasında daha fazla süre alıcı bulması gibi nedenlerden geç başlamıştır; ancak başladıktan sonra hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir. Nitekim 1927-1935 yılları arası değerlendirildiğinde üzümde %73, incirde %66 ve fındıkta %25 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir.⁷

Tarımsal ürün fiyatlarının düşüşü karşısında dünya devletleri yerli üreticileri korumak amacıyla dış ticarete koruyucu gümrük duvarlarını ortaya koyarken, yeni Türk devleti böyle bir önlemden yoksundur. Zira yeni Türk devleti, Lozan Barış Antlaşması ile bir yandan Osmanlı Devleti’nin ekonomik mirasını devralırken; 1916 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından belirlenen gümrük tarifelerinin 1929 yılına kadar değiştirilmeyeceğine karar verilmiştir. Ayrıca 1928 yılına kadar uzayan müzakereler sonunda Osmanlı Devleti’nin dış borcu yeniden yapılandırılıp, Osmanlı topraklarını devralan ülkeler arasında da paylaştırılmıştır. Buna göre Türkiye Osmanlı borçlarının % 67’sini devralıyordu. Borç ödemeleri ise 1929 yılında başlayacaktı.⁸ Türkiye’nin 1929’a kadar gümrük vergilerini arttıramamasının yanı sıra Osmanlı’dan kalan borçlar nedeniyle devletin uzun vadeli kredi alamaması, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin patlak verdiği bir sırada yeni Türk devletinin koruyucu ve etkili bir ekonomi politikası uygulayabilmesini engelleyecektir.⁹ Bu durum Türkiye gibi ülke nüfusunun % 80’den fazlasının tarımla uğraştığı, ihracatı tarıma dayalı olan ve dışa bağımlılık derecesi yüksek, tarımsal alanda hububat¹⁰ ve daha özeldede buğday üreticisi olan Türkiye’yi de derinden etkilemiştir.

1. Ekonomik Krizle Beraber Buğday Fiyatlarının Düşmesi

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye’de ekim alanlarının %90’ına yakın bir kısmı hububata ayrılmıştı ve ülke tarımında hububatın bu kadar önemli bir yer tutmasının çeşitli sebepleri vardı. Ülke genelinde iklim ve toprak şartlarının bilhassa hububat üretimine elverişli olması, çiftçide başka mahsullerin üretimi için yeteri bilginin ve teknik aletin olmayışı, ihracat için taşımacılığın ve piyasa şartlarının henüz gelişmemiş olması, millî sanayinin henüz büyük alıcı durumunda olmayışı, Türk çiftçisini hububata bağlamıştır. Bu çerçevede Türkiye’de hububat ekilen toprakların yarısından fazlası buğdaya ayrılmış ve buğday, millî gelirimizin 1/8’ini oluşturmuştur.¹¹

Buğday, 1920’lerde köylünün başlıca geçim ve gelir kaynağı olmasına karşın Cumhuriyet’in kurulduğu yıldan beri karşılaşılan “ekmek buhranı” 1920’ler boyunca sürmüştür. Yaygın ekim alanına rağmen Türkiye, 1930 yılına kadar buğday ithal eden ülke konumundan çıkamamıştır.¹² Zira kuraklık nedeniyle 1927 ve 1928 yıllarında ortaya çıkan hububat açığı 1929 yılında 18 milyon liralık ithalat ile kapatılabilmektedir.¹³ Bu durum ekmeğin yüksek fiyatlarda seyretmesine neden olmuştur. Ekmek fiyatlarını düşürme çabası, 1920’ler boyunca hükümetin kafa yorduğu esaslı konulardan olmuştur. İstanbul Ticaret Odası tarafından yapılan inceleme sonucunda hazırlanan raporda “*Buğday yerine, un ithal etmek*”, ekmek fiyatlarını düşürecek çözüm olarak

olanaksızlığı, murabahacılık, tefecilik, aracının fazla oluşu gibi nedenlerden ötürü pahalıya mal olmaktadır. Bkz. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, *1931 Oda Kongresi Kararları*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1931, 22-24.

⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye’de Zirai Buhran*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936, 31; Türkiye’de yetiştirilen buğday türleri, ekim alanları, ekim türleri, buğday için uygun iklim ve yetiştirme koşulları, yetiştirilen buğdayların değerlendirilmesi, üretilen buğday miktarı, yurt içerisindeki alım satım borsaları, buğdayların saklanması (ambar ve silo yapımı), buğday ihracı adına gerekli tedbirler için bkz. Mirza Gökçöl, *Türkiye Buğdayları*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1935, V-VIII.

⁷ Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 44-45.

⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, 175-176. ; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, 503-504.

⁹ Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 53.

¹⁰ Türkiye geniş bir sahada üretimi yapılan, ülke tarımsal üretiminin önemli bir bölümünü oluşturan hububatlar; buğday, arpa, mısır, çavdar, yulaf gibi ürünlerden oluşsa da hububat üreticilerinin çoğunu buğday üreticisi oluşturmaktadır. Bkz. Âli İktisat Meclisi, *Âli İktisat Meclisi Raporları*, Ankara: Âli İktisat Meclisi Umumi Kâtiplik, Neşriyat Serisi: A, 1932, 24.

¹¹ Refii Şükrü Suvla, “Dünya ve Türkiye’de Buğday Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 4, S. I, Ekim 1942, 21-22.

¹² *Cumhuriyet*, “Ekmek fiyat sorunu”, 27 Kânunusani (Ocak) 1929, 1; *Cumhuriyet*, “30 milyon liralık buğday alacağız, yani 30 milyon liramız gidecek”, 6 Kânunusani 1929, 1.

¹³ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005, 75.

sunulmuş iken¹⁴ hükümetin çözümü ise –basında yayımlanan haberlerin de etkisi ile- ithal undan alınan gümrük vergisinin azaltılması ile sınırlı kalmıştır.¹⁵

İthal buğdayın yerli buğdaydan ucuz ve kaliteli oluşu, yerli buğdayın ulaşım masraflarının ithal buğday ile mukayese edilemeyecek ölçüde yüksek olması, yerli buğdayın korunmasını ve teşvikini çok pahalı bir politika haline getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin buğday üretimindeki yüksek maliyetine ilaveten yüksek gümrük duvarlarıyla yerli buğdayı koruma politikası, ekmek fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Tüm bunlar, 1920'li yılların koşullarında "Hububat tarımının zarardan başka bir netice vermediği" ve "buğday tarımı ile uğraşmak için insanın yapabileceği hiçbir iş bulunmaması veya buna alışmış olması" kanısının yaygınlaşmasına neden olmuştur.¹⁶

Hububat üreticilerini destekleme adı altında yürütülen politikalar çoğunlukla hububat ticaretiyle uğraşanları ve değirmencileri teşvik etmenin ötesine geçmemiştir. Kaldı ki bu teşviklerden çiftlik sahibi büyük üreticiler yararlanmasına karşın, geniş köylü kitleleri herhangi bir olumlu sonuç elde edememiştir. Öte yandan, 1920'lerdeki gerek makineli tarımı teşvik politikası ile gerek kredi politikası ile ticari ürünlerin hububata göre büyük ölçüde desteklendiği de bilinmektedir.¹⁷ 1928 yılında büyük bir kuraklık yaşayan ülke tarımı henüz bunun olumsuzluklarını üzerinden atmadan, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizin, Türkiye tarımı üzerindeki en büyük etkisi fiyatlar üstünde olmuştur. Krizle beraber tarım ürünleri fiyatları önemli ölçüde düşmüştür. Fiyat düşüşünün özellikle buğdayda en üst düzeyde olması, Türkiye köylüsünün çok büyük bir kısmının sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. 1928 yılında okkasının fiyatı 20 kuruşa kadar çıkan buğday, 1931 yılında ancak 2-3 kuruşa satılır hale gelmiştir.¹⁸ Özellikle 1930 yılı ile beraber Ali İktisat Meclisi Raporları'na "Buğday Buhranı" olarak giren hızlı fiyat düşüş eğilimi şu şekilde raporlanmaktadır: "...1929 yılında İstanbul borsasında 17 kuruşa satılan buğday buhranın Türkiye'ye ulaşmasıyla 1929 sonlarında 12 kuruşa, 1930'da ise 6 kuruşa inmişti. Buğdayın üretim maliyetinin 16 kuruş olduğu bir ortamda buğdayın mahalli piyasalarda 3 kuruşa kadar düştüğü görülmüştür..."¹⁹

İç Anadolu ve Doğu Anadolu başta olmak üzere, Türkiye'de işlenen arazinin %89'unun hububata ayrıldığı düşünüldüğünde tüm hububat ürünlerinin ve özellikle buğday fiyatlarının düşüşü (Tablo: 1) Türk tarımını da temelden sarsmıştır.²⁰

Tablo 1: 1927-1935 Yılları arası İstanbul piyasasında buğday fiyatlarının seyri

Yıllar	Yıllık fiyat (Kuruş)	Endeks
1927	12,9	100
1928	14,5	112,4
1929	13,5	104,6
1930	8,6	67,1
1931	5	38,9
1932	5,3	41,1
1933	5,9	45,7
1934	4,5	34,6
1935	5,9	45,8

Kaynak: Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 41.

1929 Ekonomik Krizi'nin hızla yayılması genelde tarımsal üretimin özelde buğday üretiminin hacmiyle ilgili sorunları dünya ekonomisinin gündemine taşımıştır. Hükümetler buğday üreticilerini korumak için fiyatı

¹⁴ *Cumhuriyet*, "Buğday yerine un ithal edilirse, ekmek ucuzlayacak", 1 Kânunusani (Ocak) 1929, 1.

¹⁵ *Cumhuriyet*, "Muvaffakiyet Davamızı Kazandık: Halk ucuz ekmek yiyecek", 8 Kânunusani (Ocak) 1929, 1; *Cumhuriyet*, "B.M.M. Un resmini tenzil etti", 25 Kânunusani (Ocak) 1929, 3; Un vergisinin indirilmesine, özellikle kazançlarının azalacağını düşünen değirmenciler karşı çıkmış ve bu hususta İktisat Vekaletine heyet göndermişlerdir. Yunus Nadi, "Un resmi behemhal indirilecek", *Cumhuriyet*, 14 Kânunusani (Ocak) 1929, 1; Yunus Nadi, "Un Gümrüğü", *Cumhuriyet*, 22 Kânunusani (Ocak) 1929, 1.

¹⁶ Oya Siller, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981, 24-27.

¹⁷ Siller, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi*, 29-30.

¹⁸ Mehmet Bülent Varlık, "Ahmet Hamdi Başar'da Buğday Meselesi", *Ekonomik Yaklaşım-Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları*, C. II, S. 6, 1981, 88-89.

¹⁹ Âli İktisat Meclisi, *Âli İktisat Meclisi Raporları*, 24.

²⁰ Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 43.

dengelemeye çalışmışlar, üreticiyi desteklemişlerdir. Desteklenmiş buğday fiyatlarının kentli nüfus ve sanayi sektörü üzerindeki yükü ağırlaştırması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim ekonomik krizle beraber Türkiye'deki buğday fiyatları, Amerikan piyasalarından daha hızlı düşmüş ve 1930'ların başında Türkiye'de ortaya çıkan buğday buhranı çözüm bekleyen acil bir sorun haline gelmiştir. 1928-1931 arasındaki üç yıl içerisinde buğday fiyatlarındaki toplam azalma ABD'de % 59 iken Türkiye'de bu oran % 70 seviyesinde olmuştur. Ayrıca 1929'dan 1930'a bir yıl içerisinde buğday fiyatları % 42 azalmış, 1931'de ise % 45 oranında bir düşüş daha yaşanmıştır. Üstelik iç piyasa hadleri açısından buğday fiyatlarındaki düşüş, diğer tarım ürünlerinin fiyatlarındaki azalmaya oranla daha fazla olmuştur. 1929-1931 yılları arasında tarım ürünlerinin alım gücündeki toplam düşüş % 29 olarak gerçekleşmiştir. Pamuk ve tütün için bu düşüş sırasıyla % 24 ve % 22 seviyesinde kalırken buğday için bu oran % 51 olmuştur.²¹ Dünya piyasasındaki buğday fiyatlarının düşüşü karşısında özellikle Avrupalı devletler buğday üreticilerini "Gümrük himaye siyaseti" ile koruma yolunu seçmiştir. Türkiye'de buğday maliyetinin yüksekliği ve buğday fiyatlarının dünya piyasasından daha düşük seviyede olması, ilk etapta gümrük himayesinin olmayışına bağlansa da 1929'da yürürlüğe giren yeni gümrük tarifesine rağmen buğday fiyatlarının düşmeye devam etmesi, ülkeyi buğday fiyatların yükseltilmesi adına yeni çare arayışına itmiştir.²² 1929 yılından itibaren buğday fiyatlarındaki düşüş karşısında çiftçi kesiminin sorunlarının siyasetin de ana söylemi haline geldiğini belirtmek gerekir. Hatta Başvekil İsmet İnönü Meclis'in açılış konuşmasında özellikle buğday üreticisinin himaye edildiğini ifade ederken himaye politikasının şehirdeki ürünlerin fiyatlarını artıracığı yönündeki eleştirilere de cevap vermiştir:

"...Buğdayı bilhassa himaye ettiğimiz doğrudur. Bizim halkımızın yüzde 70'i çiftçidir. Takip ettiğimiz himaye siyaseti yüzde 70 çiftçiyi kuvvetlendirecek, bununla alakadar olan yüzde 20'den fazla Sair müstahsilleri sarsmayacak bir yoldur. Senelerden beri takip ettiğimiz buğday himayesinden milletimizin yüzde 70'inin sefaleti bedeli olarak vazgeçmeyeceğiz. Bu memleketin her türlü inkişafı ziraattan çıkan servete istinat eder. Türk köylüsünü zengin etmeğe çalışmak siyasetimizin ana hatlarından..."²³

Tablo 2: 1930 yılında bazı bölgelerde, buğdayın dönüm başına üretim masrafları ve satış fiyatı

Yetiştirildiği bölge	Ürünün ismi	Üretim masrafı (Kuruş)	Hâsılat (Kuruş)
Uzun Köprü	Buğday	660	670
Eskişehir	Buğday	590	450
Beypazarı	Buğday	1500(nakliye dâhil)	1200
Çarşamba	Buğday	513	825
Bursa	Buğday	900	Bizzat çalışmayan çiftlik sahipleri kar elde etmezler.

Kaynak: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, *1931 Oda Kongrası Kararları*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1931, 28.

Türkiye'de, buğday fiyatlarındaki aşırı düşüş, genel anlamda ekonomik krizin sonucuna bağlansa da bundan farklı olarak buğday fiyatlarının düşüşünü açıklama noktasında İktisat Müşaviri Ahmet Hamdi (Başar) Bey'in tespitleri önemlidir. Başar'a göre buğday meselesi, Türk köylüsünü borç ve zarar içinde iflasa sürükleyen ve ülkenin ekonomik hayatının temelini sarsan meseledir. Her şeyden önce Türkiye'nin %80'i çiftçi ve çiftçilerin %80'i de buğday üreticisi olmasına rağmen, Türkiye sürekli buğday ithal eden bir ülke olmuştur.²⁴ Yine Başar'a göre; Türkiye 1930 yılında ihraç edecek kadar buğday üretmekle birlikte Tablo 2'de de görüldüğü gibi, fiyatlar üretim masraflarını koruyamayacak seviyelere varmıştır. Şu durumda zarara giren hatta tohum masraflarını dahi çıkaramayan çiftçi, bir sene sonra daha az buğday üretimine gidecek ve Türkiye kendi ihtiyacından az buğday üretecektir. Bu durumda çiftçi zarardan kurtulacak ancak ülke buğday ihtiyacını karşılamak için buğday ithal etmek zorunda kalacaktır. Başar'a göre Türkiye'nin Cumhuriyet'ten beri buğday ithal eden bir ülke olmasının sebebi budur. Türkiye buğday ithalatçısı bir ülke olduğu müddetçe, buğdayları çiftçiye idare edecek

²¹ Nadir Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları 1932-1937", *Toplum ve Bilim*, S. 96, Bahar 2003, 225-227.

²² Âli İktisat Meclisi, *Âli İktisat Meclisi Raporları*, 24-25.

²³ Bilsay Kuruç, *Belgeler İle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, 35.

²⁴ Ahmet Hamdi Başar, *İktisadi Devletçilik I*, Ankara: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931, 77.

düzye de satılmış, ancak buğday ülke ihtiyacından biraz fazla üretildiği zaman fiyatlar aşırı düşmüş ve çiftçi zarara uğrayan tüccar vasfını kazanmıştır. Buğday Türkiye ekonomisinin temel ürünü olduğu için bu zarar, yalnız çiftçi sınıfına etki etmemiş, diğer alanlara da (kredi, nakliye, ekonomik hayattaki tüm ürünlere) etki etmiştir. Nitekim hükümet bile 1931 senesi bütçesini 220 milyondan 180 milyona indirmek zorunda kalmıştır.²⁵

Gerçekten de buğday fiyatlarındaki düşüşte²⁶, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisi gözlemlenmekle birlikte, özellikle 1930'da Türkiye'nin ihraç edebilecek düzeyde buğday üretmesinin etkisi büyük olmuştur.²⁷ Nitekim Ahmet Hamdi Başar'ın yaptığı hesaplamalar bu düşüncüyü destekler niteliktedir:

“... bizim için buğday, ihracat emtiasından değil, dâhili istihlak eşyamızdandır. Buğday ihracatçısı olmadığımız için, beynelmilel buğday ihraç piyasasına göre piyasamızı tanzim zarureti karşısında değiliz. Ecnebiden memleketimize ithal edilecek buğdayın kilosundan 6 kuruş gümrük resmi alınmaktadır. Şu halde ecnebi piyasasına uymak icap etse idi, en yakın ve en ucuz olan Bulgar piyasası kilo da 4 buçuk kuruş, gümrük resmi de bu sene 6 buçuk kuruş olduğuna göre piyasamız, 11 kuruş raddesinde olması icap edecekti. Geçen sene İstanbul'da 13 buçuk kuruş olan buğday piyasamızı tayin eden amil de bu hesap idi... Fakat bu sene bu hesap hiç dikkate alınmadan, buğday, gümrük resminden bile daha aşağı bir fiyata satılmaktadır. Şu halde buğday fiyatlarımızda bu sene gördüğümüz büyük tenezzülü cihan piyasalarında buğday fiyatlarının sukutuna hamletmek doğru olmaz... Ancak iktisat vekâletinin yaptığı bir tahmine nazaran 1930 senesi 100 bin ton kadar ihraç edebileceğimiz hububat olduğu söylenmişti... 100 olduğunu kabul etsek, Türkiye istihsalâtına nazaran istihsalâtın %7 nispetinde fazla olduğu görülür. Nazari bir hesap ile Türkiye buğday istihsalâtı, istihlâkâta mukabil olsa idi, fiyatların beynelmilel piyasaya göre 10-11 kuruşa düşmesi icap ederdi. Hâlbuki yalnız %7 istihsal fazlası, fiyatları bu halden %45 nispetinde daha aşağı düşürmüştür”²⁸

Tablo 3: 1928-1935 Yılları arasında buğday-un ithalatı ile buğday ihracatı

Sene	Buğday-un ithalatı(lira)	Buğday ihracatı(lira)
1928	5.188.000	406.000
1929	14.928.000	41.000
1930	131.000	577.000
1931	32.000	856.000
1932	4.000	1.558.000
1933	-	1.095.000
1934	1.000	4.081.000
1935	6.000	2.831.000

Kaynak: Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, 58.

Tablo 3'te görüldüğü üzere Türkiye'nin buğday ithalatı 1929 senesinde en yüksek düzeyde olmuş, buğday fiyatlarının 2/2,5 kuruşu gördüğü 1930 yılında itibaren ise buğday ihracatı, buğday ve un ithalatından fazla

²⁵ Başar, *İktisadi Devletçilik I*, 81-82.

²⁶ Bu süreçte buğday fiyatlarındaki düşüşü faklı nedenlere bağlayanlar da olmuştur: “Bazı kimseler buğday fiyatının sukutuna müzmin bir düşüş demişlerdi. Bu hadiseyi muhtelif sebeplere atfediyorlardı. Bunlar arasında, beynelmilel buğday fiyatlarını zikrederek, Türkiye fiyatlarındaki seyrin, mezkûr fiyatlara tekabül etmekte olduğunu söylüyorlardı. Fiyat düşüklüğü neticesinde hâsıl olan gelir eksikliğini telafi için müstahsilin ekim sahasını genişlettiği, bunun neticesinde mahsulün arttığı ve fasit bir daire içinde fiyatların düşmekte olduğu da iddia ediliyordu.” Bkz. Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1940, 160-161.

²⁷ 1930'larda, Nazi Almanya'sının savaş stoku yapmak amacıyla Türkiye ve Balkan Ülkelerinden, çok düşük olan dünya fiyatının biraz üstünde fiyat vererek buğday satın almasının hem buğday ekim alanının, hem de buğday ihracatının artmasında önemli rolü olduğu belirtilmektedir. Bkz. Köymen, “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”, 11.

²⁸ Başar, *İktisadi Devletçilik I*, 84-85; İncelenen dönemde, dünya piyasasında en büyük buğday ihracatçısı ülkeler Kanada, Avustralya, ABD, Arjantin, Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dır. Kanada, Arjantin, Avustralya çok mahsul yetiştiren az nüfuslu ülkelerdir. Rusya ve Romanya nüfusunun bir kısmı çavdar ve mısır yiyen, bu sayede buğday ihracatı yapabilen ülkelerdir. Amerika Birleşik Devletleri çok nüfusu olmakla birlikte, çok fazla üretim yapması nedeniyle ihracat imkânı bulan ülkedir. Bkz. Suvla, “Dünya ve Türkiye'de Buğday Meselesi”, 19.

olmuştur. 1930 yılından başlayarak takip eden yıllarda ihracat değerleri ithalattan fazla görülmekle birlikte, 1933 senesinde ise Türkiye buğday ve un ihraç etmemiştir. 1929'daki buğday ithalatının artışında, 1929 Ekiminde gümrük vergilerinin yükseltileceğinin önceden bilinmesinin etkisi vardır. Zira bu durum "spekülatif ithalat" ta büyük bir artışın doğmasına neden olmuştur.²⁹ 1929 yılının ikinci yarısıyla beraber spekülatif ithalat artışı çığ gibi büyümüştür. Öyle ki, İstanbul limanlarında sipariş ürünleri boşaltacak yer kalmamış hatta bazı gemiler ürünleri boşaltmadan gitmek zorunda kalmıştır.³⁰

Tablo 4: 1926-1931 Yılları arasında buğday ekim ve biçim miktarları

Zirai Sene	Ekim Dönümü	Biçim Miktarı(Kental)
1925-1926	35.417.718	24.692.263
1926-1927	22.383.714	13.331.508
1927-1928	31.326.706	16.110.758
1928-1929	28.178.280	27.188.729
1929-1930	27.052.274	24.853.988
1930-1931	34.169.394	30.000.000

Kaynak: Güray ve Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye*, 29.

Kuraklık yüzünden ürün kaldırılamadığı 1927-1928 yıllarından itibaren buğday meselesi İktisat Vekâleti ve Ziraat Bankası arasında çok tartışılan bir konu olmuştur. Buğday fiyatlarındaki aşırı düşüşün nedeni olarak Türkiye tarımında kullanılan teknolojinin geriliği, hava koşullarına bağlılık gibi yapısal özellikler de gösterilebilir.³¹ Buğday ülkenin hemen her tarafında üretilmekle birlikte İç Anadolu (Ankara, Eskişehir, Kırşehir, Yozgat, Sivas, Konya), ülke üretiminin 1/3'ünü karşılamaktadır. Ayrıca bu bölgede nüfusun az olması nedeniyle elde edilen buğdayın önemli miktarı büyük şehirlere sevk edilmiştir. Verimlilik Almanya ve Fransa'da 20 kental, Romanya ve Yugoslavya'da 11 kental, Bulgaristan'da 14 kentaldır.³² Türkiye'de tarımın iklim koşullarına bağlılığı, ülke genelinde (Tablo: 4) ve bölgesel olarak (Tablo: 5) verimin yıllara göre değişmesine, buğday fiyatlarının da bir seneden diğer seneye dalgalı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Nitekim aşağıdaki tablo değerlendirildiğinde (Tablo: 4), 1925-1926 yıllarında 35 milyon dönüm ekilmiş, 24 milyon kental ürün alınmıştır. Hâlbuki 1927 yılında 22 milyon dönüm ekilmiş ancak 13 milyon kental ürün alınmıştır. 1927-1928 yıllarında 31 milyon hektar ekilmiş, 16 milyon kental ürün alınmıştır. Ülke genelinde buğday mahsulü 13 milyon kental ile 30-35 milyon kental arsında değişen bir verime sahiptir. Bu nedenle bazı verimsiz yıllarda ihtiyacı karşılamak için buğday ithal edilmişken, verimin fazla olduğu yıllarda fiyat düşüklüğü sıkıntısının yaşandığı görülmüştür.³³

²⁹ *Cumhuriyet*, "Yeni tarifede hemen her şeyin gümrüğü çoğalıyor", 7 Mart 1929, 3; Aşırı ithalattı azaltarak paranın dışarıya çıkmasını engellemek adına Türk Ocakları 3 Mayıs 1929'da çeşitli sektörlerdeki fabrika ve imalathane sahiplerinin de katılımıyla bir toplantı yapmıştır. Toplantı neticesinde oluşan ihtisas raporları ilgili mercilere verilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, "Yerli mallarının revacını temin için içtima yapıldı", 4 Mayıs 1929, 1.

³⁰ *Cumhuriyet*, "Limanda antrepo buhranı", 22 Temmuz 1929, 1; İhracatçıların stok yapmaya yönelmeleri, kredi kullanımındaki büyük artış, dış ticaret açığının büyümesine ve Ekonomik Kriz'in Türkiye'ye girişinin hızlanmasına neden olmuştur. Dış ticaret açığı 1928 yılında 50 milyon lira iken, 1929 yılında 101 milyon liraya yükselmiştir. Bkz. Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, 112; Mustafa A. Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004, 49; Spekülatif ithalatta artışı, belki de hükümetin yeni gümrük tarifelerini ekonomik buhrana karşı önlem olarak değerlendirmesinin de etkisi ile, uygulamaya girecek yeni gümrük tarifeleri ile ilgili Yunus Nadi, *Cumhuriyet* Gazetesindeki makalesinde hükümeti uyarmaktadır: "Tarife ne fazla himaye ile halkı ızrar etmeli, ne az himaye ile zaten müşkülât içinde bulunan sanayimizi öldürmelidir. Gümrük varidatı devletin üzerinde gelişigüzel at oynatacağı bir saha değildir. Bilakis memleketin iktisadiyatını alakadar eden çok mühim ve çok nazik bir iştir." Bkz. Yunus Nadi, "Yeni Tarife", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1929, 1.

³¹ Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları 1932-1937", 229.

³² Suvla, "Dünya ve Türkiye'de Buğday Meselesi", 27.

³³ *Ziraat Gazetesi*, "Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen'in Kurultayda Söyledikleri", C. I, Yıl 3, S. 5, Mayıs 1935, 156-157.

Tablo 5: 1932-1935 Yılları arasında Ankara’da hektar başına kental³⁴

Sene	Kental
1932	5
1933	3,9
1934	14,5
1935	11,4

Kaynak: Suvla, “Dünya ve Türkiye’de Buğday Meselesi”, 27.

Buğday fiyatlarının 1930 ve 1931 yıllarında diğer yıllardan farklı olarak daha düşük fiyatlarda seyretmesinin bir diğer nedeni de demir yolu ile taşınan un ve buğday miktarının her yıl artmış olmasıdır. Zira yeni yapılan demir yolu hatlarının ve özellikle 1930 senesinde açılan Ankara-Sivas demir yolu hattının etkisi bulunmaktadır. 1930 yılında Sivas’tan İstanbul’a ilk defa bu yıl ürün gelmeye başlamış, iyi kalitede ve mühim miktarda olan bu ürünler özellikle İstanbul’da buğday fiyatlarını düşüren en önemli nedenlerden olmuştur.³⁵ Aşağıdaki tabloda (Tablo: 6) da görüldüğü gibi özellikle 1929 yılından buğday fiyatlarının en düşük seviyede olduğu 1931 yılına kadar demiryolu ile taşınan buğday miktarı artmıştır. Ekonomik krizin etkisinin hissedildiği 1929 yılında bile Türkiye’nin demir yolu ile taşıdığı un ve buğday miktarı toplam 196,451 tonda kalırken bu miktar 1930’da 263,212 ve 1931’da 378,139 tona ulaşmıştır.

Tablo 6: 1924-1932 Yılları demir yolu ile taşınan un ve buğday miktarı

Sene	Buğday (Ton)	Un (Ton)
1924	47,467	13,973
1925	56,118	10,294
1926	105,665	8,825
1927	89,279	14,158
1928	43,420	59,158
1929	148,480	47,971
1930	220,337	42,875
1931	320,337	57,802
1932	181,085	52,235

Kaynak: Derin, *Türkiye’de Devletçilik*, 162

İncelenen dönem açısından Türkiye’de tarım ürünlerinin fiyatlarının düşüşünde, aşırı rekolte tahminlerinin de etkisi olmuştur.³⁶ Nitekim yeni mahsulün piyasaya çıkışından itibaren ilk 3-4 ay fiyatlarda düşüş yaşanmaktadır. Bu düşüşün yaşanmasında köylünün devlete, bankalara, şahıslara karşı borçlarını kapatmak ve ihtiyaçlarını gidermek için ürününü satma zorunluluğu vardır. Nitekim köylünün borç ödemelerinin harman sonuna denk gelmesi nakit para ihtiyacını, nakit para ihtiyacı ise piyasadaki ürün miktarını artırmıştır.³⁷ Piyasalarda artan ürün miktarı ve özellikle aşırı rekolte tahmini köylü ve tüccarda fiyatların düşmesi yönünde bir psikolojik eğilim oluşmuş, fiyat düşüşleri mahsulün fazla olduğu düşüncesiyle normal karşılanmış, böylece yetiştirici ürünlerini çok düşük fiyata tüccara satmak durumunda kalmıştır. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu’na göre aşırı rekolte tahminleri Türkiye’nin tarım fiyatlarını, sadece iç pazarda değil, dış pazarda da düşürmektedir:

“Bizde rekolte tahminleri her şeyden evvel çok erken yapılır... Şüphesiz bu arada, bazı mahsullerimizin ecnebi alıcıları da bu aşırı rekolte tahminlerinden haberdar oluyor ve pazara nazla geliyorlar, mahsule de en düşük fiyat veriyorlar. Bu yıl Türkiye üzüm ve fındık mahsullerini değer fiyata satmazsa, bunda bizzat kendimizin yaptığı aşırı rekolte tahminlerinin,

³⁴ 100 kg’lık ağırlık ölçü birimi. 1 kental:100 kg

³⁵ Başar, *İktisadi Devletçilik I*, 89.

³⁶ *Cumhuriyet*, “Bu sene bütün dünya rekoltesine nazaran mahsulâtımız çok iyi”, 17 Ağustos 1929, 2; *Cumhuriyet*, “Bu sene ihracat emtiamız çok mucibi memnuniyettir”, 29 Teşrinievvel (Ekim) 1929, 2; *Cumhuriyet*, “Bu sene mahsulâtımız çok iyi”, 15 Ağustos 1929, 2.

³⁷ Güray ve Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye*, 33.

üzüm ve fındık mahsullerinin bereketi üzerine çıkan yaygaraların suçu olduğu unutulmamalıdır.”³⁸

Mahsulün fazla olması veya fazla olduğu söylentisi fiyatları düşürmüşken mahsul az olduğunda ise fiyatlar yükselmemiştir. Hasat zamanı para ihtiyacı içinde olan köylünün mallarını birden pazara çıkarması, pazarda göreceli bir tokluk algısı yaratmış ve fiyatlar düşmüştür.³⁹ Örneğin köylü nakit para temini için buğdayını 1931 ve 1932 yıllarında 1,66 kuruşa satmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde köylüden araçlar vasıtasıyla düşük fiyata alınan buğday, tüketiciye ulaşınca kadar 7 kuruşa kadar çıkmıştır. Bu durum ülke genelinde fiyat dalgalanmalarına neden olurken⁴⁰, köylünün alım gücü de gittikçe düşmüştür.

2. Buğday Üreticisinin Fakirleşmesi ve Borçlanması

Cumhuriyet'in ilk on yılı için değerlendirildiğinde, biri kıtlığı ortaya çıkaran, kuraklık; diğeri tam da bolluk zamanında ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizi Türk köylüsünü sefaletle sürükleyen iki felaket olmuştur. 1925 senesinden beri deredeyse her sene, kıtlık Orta Anadolu'yu kasıp kavurmuş hele 1927 senesinde, Konya ovalarındaki köylüler kitle halinde topraklarını bırakıp göç etmeye başlamışlardır. Tam, Türk köylerinde kıtlık dinmişken ve 1929'da ilk kez buğday üretimi iç tüketime yetecek ölçüdeyken bu sefer doğal afetin yerini, 1929 Dünya Ekonomik Krizi almıştır.⁴¹ Köylünün karşılaştığı bu felaketler, Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bu harap ve yıkık ülkeyi ayağa kaldırmak için uğraşılan son senelerde, ülkemiz, iki şekilde tecelli eden garip bir bahtsızlığa maruz kaldı. 1- Anadolu'da gayet şiddetli üç dört kuraklık senesi geçirdik. Orta Anadolu'da adeta genel göçlere benzeyen altüstlükler oldu. İnsanlar bir lokma ekmek bulacakları yerlere taşındılar. Hayvanlar kısmen helak oldular, kısmen yok pahasına denilecek ucuz fiyatlarla elden çıkarıldı. 2- Kurak ve kıtlık senelerini takip eden bolluk senelerinde ise bütün dünyada özellikle tarım ürünleri üzerinde, fazla üretimden dolayı müthiş bir kriz ortaya çıktı. Ürünler para etmedi. Bu bolluk krizi de tıpkı kuraklık ve kıtlık krizi gibi ekonomik hayatı felce uğrattı, felce uğratmadıysa bile herhalde büyük zorluklar içinde bıraktı.”⁴²

Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşüşü köylünün sadece üretim isteğini kırmamış, onun alım kuvvetini de azaltmıştır. Köylünün alım kuvvetinin azalmasında, tarımsal ürünlerin düşmesine karşın endüstri ürünlerinin fiyatlarının düşmemesi; hatta şeker, sabun, tuz, gaz gibi ürünlerin fiyatlarının yükselmesi etkili olmuştur. Bu durum köylünün fakirleşmesine ve köylüde “kendi kendine yetebilme” eğiliminin ortaya çıkmasına neden olurken; köylü maddi yetersizliklerle alamadığı ürünün kullanımını büsbütün bırakmıştır.⁴³

Tablo 7: 1927-1933 Yılları arasında bir kilo şeker karşılığı için mal değişim oranları

Yıllar	Buğday(kg)	Arpa(kg)	Mısır(kg)	Pancar(kg)
1927	3,74	5,96	6,61	32,20
1928	3,11	5,02	6,45	30,13
1929	3,23	4,93	4,68	29,06
1930	4,76	8,36	7,19	27,33
1931	7,76	10,50	11,41	31,04
1932	7,64	11,57	15	32,40
1933	6,60	12,04	21,61	38,90

Kaynak: Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 57.

³⁸ Şevket Raşit Hatipoğlu, “Ziraat Mahsullerimizde Rekolte ve Fiyat Meselesi”, *Ziraat Gazetesi*, C. I, Yıl 6, S. 7, Ankara: Yeni Gün Matbaası, Temmuz 1935, 194.

³⁹ Hatipoğlu, “Ziraat Mahsullerimizde Rekolte ve Fiyat Meselesi”, 195.

⁴⁰ Ziraat Gazetesi, “Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen'in Kurultayda Söyledikleri”, 156.

⁴¹ Hatta 1927 yılında yaşanan kıtlıkta İstanbul işçisinin, felaketzede köylü kardeşlerine nafakalarından kesip yardım göndermeye kalkışmalarına karşı, İstanbul Valisi: “Biz sağ oldukça, bu iskemleleri kimseye bırakmayız. Sizden gelecek, hatta yardımı dahi istemeyiz” cevabını vermiştir. Bkz. Hikmet Kıvılcım, *Müttefik: Köylülük*, Yol: 7, Köxüz Yayınları, 2009, 186.

⁴² *Cumhuriyet*, “Hangi vergiler ve niçin ağırdır?”, 24 Teşrinisani (Kasım) 1930, 2.

⁴³ Şevket Raşit Hatipoğlu, “Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı”, *Ziraat Gazetesi*, C. I, Yıl 2, S. 12, Ankara: Yeni Gün Matbaası, Şubat 1935, 33-34.

Tablo 8: 1927-1930 Yılları arası kilogram bazında, 'buğday'ın petrol, bazen ve yünlü kumaş karşısındaki değeri

Sene	1 litre petrol	1 metre bazen	1 metre yünlü kumaş
1927	1,62	2,71	50,3
1928	1,47	2,48	44,8
1929	1,70	2,52	55,5
1930	2,23	3,95	93
1931	3,46	6,80	160
1932	3,28	6,41	141,5
1933	3,45	5,60	114,4

Kaynak: Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 62, 64, 66.

Tablo 7'de, 1927-1933 yılları arasında Türkiye'de iç piyasada şeker fiyatlarının değişimi ile herhangi bir tarım ürününün fiyat değişimi görülmektedir. Tarımsal ürünlerin fiyatları düştükçe çiftçinin bir kilo şeker için ne kadar fazla ürün verdiği ve dolayısıyla çiftçinin alım gücünün gittikçe azaldığı sonucu çıkarılabilir.⁴⁴ Yine tablo 8'de, temel geçimini buğday üretiminden karşılayan çiftçinin mensucat ve petrol karşısında alım gücündeki değişikliği göstermektedir. Tablodan yola çıkarak çiftçinin özellikle 1929 senesinden başlayarak mensucat ürünleri ile petrol karşısında alım gücünün düştüğü görülebilir.

Böylesi bir piyasada köylünün alım gücündeki düşüşün boyutlarını Yorğaki Effimianidis, şu değerlendirmelerle anlatmaktadır:

"... Köylümüzün durumu, gözlerimizi fal taşı gibi açtıracak bir haldedir. Köylü harpten evvel bir okka buğdayla bir arşın basma, iki buçuk okka buğdayla bir okka şeker, bir okka buğdayla bir okka gaz yağı alabiliyordu. Bu gün bir arşın basma için sekiz on kilo buğday ve bir kilo gazyağı için de yedi sekiz kilo buğday vermek mecburiyetindedir. Mahsulün para etmemesi yüzünden satın alma kudreti bu derece düşen köylü şeker yemek, gaz yağı yakmamak, entarisi üzerine seksen yama vurarak idare etmek zorluğundadır."⁴⁵

Endüstri ürünlerinin fiyatlarının, hububat fiyatlarına oranla daha az düşmesi köylünün fakirleşmesine ve kabağuna çekilmesine neden olmuştur. Özellikle köydeki sabit gelirli zümrelerden amele, ortakçı⁴⁶ ve küçük ölçekli üreticinin geliri oldukça azalmıştır.⁴⁷ Nitekim köylü dünya piyasasıyla doğrudan temasta bulunmaması nedeniyle kârsız satışlardan ilk olarak ihracatçı tüccarları etkilenmiştir. Buğday üreten köylü ise, fiyat düşüşünden ihracatçı tüccar veya bu tüccarla aracılık yapan kasaba tüccarıyla teması sırasında etkilenmiştir. Köylü, ürününü dünya piyasasından, hatta kasaba çarşısındaki fiyatlardan bile düşük fiyatlarda elinden çıkarmıştır.⁴⁸

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile pazar imkânları azalıp, ticaret hadleri tarımın aleyhine dönerken, Anadolu'daki köylülerin çoğu geçimlik üretimine yönelmiş, köylüye getirilen çeşitli vergiler yoksul köylülerin borçlanmasına ve iflasına neden olmuştur. Ürettikleri buğdayın para etmemesi nedeniyle hayvanlarını satmak zorunda kalan

⁴⁴ Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 57.; Ayrıca İsmail Hüsrev Tökin'in verilerine göre, "Milli piyasada pamuk fiyatları 1929 senesine nazaran 1934 senesinin ilk nısfında yüzde 56 sukut ettiği halde pamuk ipliği fiyatları ancak yüzde 36, kaput bezi fiyatları ise ancak yüzde 26 düşmüştür. Yünde ve yünlü mensucatta da aynı hal müşahede edilir. Yün ve yapağı fiyatları aynı tarihlerde yüzde 57 düştüğü halde yün ipliği fiyatları ancak yüzde 19 sukut etmiştir.", bkz. İsmail Hüsrev (Tökin), "İç Pazar Meselesi", *Kadro*, S. 33, Eylül 1934, 18.

⁴⁵ Yorğaki Effimianidis, *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye II*, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1936, 18.

⁴⁶ Batı ve Orta Anadolu'da arazi münasebetlerinde sıklıkla görülen olarak ortakçılık, derebeylik kadar eskidir. Osmanlı'da görüldüğü gibi Bizans'ta da görülmüştür. Anadolu ortakçılığın şartları nüfus yoğunluğuna bağlıdır. Nüfusun fazla ve arazinin az olduğu ortakçılık köylünün aleyhine iken; arazinin fazla nüfusun olduğu yerler lehinedir. Mesela Adana gibi nüfusun fazla olduğu yerde (tohum ve toprak, toprak sahibine ait olmak üzere) mahsulün dördte biri köylüye veya üreticiye ait iken; Antalya gibi nüfusun daha az ve mevcut nüfusa nazaran toprağın daha fazla olduğu yerde ürün paylaşımı yarı yarıyadır. Ticari münasebetlerin görüldüğü yerlerde ise toprak ağalı veya ortakçılık sermayedar çiftlik işletmesine dönüşmüştür. Böylesi yerlerde köylü ile sermayedar toprak sahibi arasındaki münasebetler sermaye koyan ile kol kuvvetini satan arasındaki münasebetler şeklini almıştır. Adana, İzmir, İstanbul gibi mübadele münasebetlerinin yoğun olduğu yerlerde ortakçılık bu şekli almıştır. Bkz: İsmail Hüsrev(Tökin), "Türkiye'de Toprak Ağalığı", *Kadro*, S. 9, Eylül 1932, 28-29; İsmail Hüsrev(Tökin), "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı", *Kadro*, S. 4, Nisan 1932, 11-13.

⁴⁷ Hüsrev (Tökin), "İç Pazar Meselesi", 18.

⁴⁸ İsmail Hüsrev (Tökin), "Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü", *Kadro*, S. 14, Şubat 1933, 19.

yoksul köylülerin tek seçeneği, daha varlıklı köylülerin topraklarında ortakçılık yapma statüsünü kabul etmek olmuştur⁴⁹. Türkiye’de köylünün, iş üzerinden borçlanmasının bir sonucu olan ortakçılığı, İsmail Hüsrev, şu şekilde tanımlamaktadır:

“... münasebetler istihalesi, hukuki bağların yerine iktisadi bağların kaim olması şeklinde cereyan etmiştir. Bu iktisadi bağlar borç bağlarıdır. Toprak sahibi, toprağı kâfi gelmeyen yahut toprağı olmayan köylüye işletmek üzere arazi ile tohum, alâti ziraiye yahut yalnız arazi verir. Nakit olarak da muayyen bir miktar para ikraz eder ki, buna ‘dayama’ derler. İdrak mevsiminde hâsilata, masraflar çıktıktan sonra evvelden tespit edilmiş bir nispet dâhilinde iştirak eder. Bu iştirak ortakçılıktır...”⁵⁰

Ekonomik krizin ortaya çıkardığı koşullarda köylünün tüccara borçlanması farklılık göstermektedir. Ancak genel manada köylünün, hem üretmek, hem satmak hem de temel besinini sağlamak için tüccardan aldığı buğday veya buğday almak için aldığı para nedeniyle borçlanması sıklıkla karşılaşılan örnekler arasında olmuştur. Hatta tüccardan borç alan köylü hayatını kaybetse de tüccar ölen köylünün ailesinden bu borcu alma eğilimindedir. Bu hususta Haymana’nın Ahırlıkuyu Muallimi Osman Nuri’nin çiftçi Demir Bey’e dair yazdıkları dikkat çekicidir:

“Babam rahmetli elli lira para ile iki yüz elli kuruştan elli yarım buğday aldı. Bunun faizi için yalnız tohumu kendine ait olmak üzere alacaklılarına on beş dönüm buğday ektilim. O yıl bereket oldu; iki yüz yarım buğday çıktı. Bunu iki yüz kuruştan satarak dört yüz lira verdim. Bu birinci yıl. İkinci yılda bir şey veremedim. Üçüncü yıl tanesi on dört liradan üç davar sattım. Bu yetişmedi. O yıl buğday da düşmüştü. Altmış beş kuruşa doksan beş yarım da buğday satarak iki yüz lira küsur kuruş verdim. Şimdi alacaklı on dört lira borcun var, vermedin. Ben varıncaya kadar baban ayakta dursun diyor...”⁵¹

Toprak sahipleri ekseriyetle şehir ve kasabalarda oturan tüccar, esnaf, serbest meslek erbabı veya şehir ya da kasabada oturmayı tercih eden hali vakti yerinde köylülerdir. Büyük toprak sahiplerinin köyde oturması nadir olmakla beraber tüccar, esnaf, serbest meslek erbabı tahsil edilemeyen borçlara karşılık köyde toprak sahibi olmuştur. Bu ise köyde ortaya çıkan gelirin ve diğer kıymetli şeylerin şehir ve kasabalarda toplanmasına neden olurken şehir merkezlerinde toplanan sermaye ise sanayi, ticaret veya yatırım amacıyla değil⁵², yine köylüyü borçlandırmanın diğer bir yolu olan murabahacılıkta (tefecilik, aşırı alınan faiz)⁵³ kullanılmıştır. Köylünün nakit üzerinden borçlandırılması olan murabaha, köylüyü faizle beraber ezmiş ve tüm mallarını murabahacıya vermek zorunda bırakmıştır. Murabahacıların köylüye uyguladığı faizin şaşılacak düzeyde yüksek olduğunu söylemek de mümkündür: “... *Trenin meşhur bir tefecisi, ‘Bizim bir kuruşumuz günde bin paraya işler’ demiştir. Bu hesaba göre nizami faiz senede 9 olduğu halde murabaha faizi yüzde 900 demektir. Konyada faiz senede yüzde 30-120 ye kadar çıkar. Aydında ayda yüzde beş ile ondur. Birinci ziraat kongresinin kredi encümeni Türkiye’de murabaha faizinin vasati olarak yüzde 80 den 120 ye kadar olduğunu tespit etmiştir...*”⁵⁴

Konya’nın Kadınhanı kazasından Stajyer Hâkim Yalçın’ın Ülkü Mecmuası’na 1933’te gönderdiği makale, köylü-tüccar/tefecî ilişkisinin nihai sonuçlarından biri olan tefeciliğin gelmiş olduğu boyutu göstermesi açısından oldukça çarpıcı nitelik taşımaktadır:

“Umumi Harp yoksulluğu üstüne kurtuluş savaşının tabii sıkıntıları geldi... Yurt kurtuldu, sağ kalan Mehmetçikler köylerine döndüler. Fakat eli nasırlaşmış bir karı, yüzleri güneşten yanmış bir çocuk buldular. Parasızdılar, yalnız parasız değil, aynı zamanda çıplaktılar. İlk iş kasabadan giyecek tedariki oldu. Dükkâncılar da onları bekliyorlardı. Onlar da veresiye pahalya mal satarak kazanacaklardı. Köylüler kafile kafile çarşıya borçlandılar. Harmanda verecek borçları için biricik senet tüccarın defteri idi. Fiyat sormadılar. Borçlarının ne kadar olduğunu bilmiyorlardı. Harman zamanında dükkânlar kapandı, her kez arabalarıyla, çuvallarıyla alacaklarını almak için tınas başında bekliyorlardı... Tüccarın elinde buğday vardı. Onu, bir sene evvel köylüden alacak yerine almıştı. Köylüler, tüccara yalvardılar, yakardılar, aç kalmayalım da

⁴⁹ Çağlar Keyder, “Türkiye’de Tarımda Küçük Meta Üretimini Oluşumu” *75 Yılda Köyden Şehirlere, Bilânço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 170.

⁵⁰ Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 186-187.

⁵¹ Köy Muallimi Osman Nuri, “Haymana’nın Ahırlıkuyu Köyü”, *Ülkü*, C. 3, S. 17, Temmuz 1934, 396-397.

⁵² Hüsrev(Tökin), “Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı”, 14.

⁵³ Mustafa Nihat Özün, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1952, 369.

⁵⁴ Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 146.

gelecek sene bire üç vermeye razıyız dediler. Bu suretle bire verdiklerini üçe aldılar. Ertesi sene de kuraklık köylünün yüzünü güldürmedi, o sene de borçlandı. 929 senesinde köylünün katmerlenen borçlarını ödeme imkânı olmadı. Mahsul vardı fakat fiyatlar geçmiş senelerden düşüktü. Köylü buğday alırken pahalıya satın almıştı. Elindekini sattı. Bir kilenin borcunu üç kilenin değeri ile ödeyemedi... 10-15 lira borcu kalan köylü, iki misline bir servet vererek ertesi harmana borçlandı... Köylü bir taraftan ziraat bankasına borçlanmıştı. Artık Kadınhan köylüsünün ne tarafından bakılırsa, borç okunuyordu. 930 senesinde yetiştirilen maddelerin fiyatının düşmesi köylüyü büsbütün çıkmaza soktu. Yetiştirdiklerinin hepsini yemeden içmeden borçlarına verseler gene kurtulamayacaklardı... Beş sene evvel yüz liraya öküz alan köylü, bu günkü değeriyle üç öküz bedelini vermiş olduğu halde daha üç öküz bedeli vermeli ki borcundan kurtulsun. Köylü borcunu veremedi ve veremiyor tüccar da icra kanununa dayandı... Ektiği tohumu alamayan veya ancak yiyintisini alan köylülerin borçlarına, bu sene de icra masrafları, memur harçları biniyor..."⁵⁵

Özellikle ekonomik kriz ile çiftçinin borçlarını ödeyemez hale gelmesinden sonra Ziraat Bankası'nın, tarım kesimi için krediyi kapaması, sermaye veya ihtiyaç malları için köylüyü murabahacıya ve tüccara mecbur etmiştir. Ziraat Bankası var olan sermayesini çiftçiye dağıtmıştır, ancak çiftçinin aldığı borçların taksitlerini ödeyememesi bankanın kredi dağıtmayı bırakmasına neden olmuştur. Bu durum, ekonomik krizin şiddetinin köylü tarafından daha fazla hissedilmesine neden olurken köylünün kredi arayışı, borç vermekle geçinen murabahacının ve tüccarın işine gelmiştir.⁵⁶ Murabahacıya veya tefeciye borcu nedeniyle elindeki tüm malını vermek zorunda kalan köylü, yaşamak için özellikle şehirlere, iş merkezlerine hatta demir yolu inşaatlarının olduğu yerlere göç etmek zorunda kalmış ve Ankara tren istasyonunda sırtında yorganla dolaşarak iş arayan köylülere dahi her gün rastlanır olmuştur.⁵⁷ Şüphesiz bu durum, ekonomik krizin köylüyü getirdiği noktayı ortaya koyarken dönem itibarıyla köylünün ekonomik kriz karşısındaki vaziyetini tartışmaya açmıştır.

3. Buğday Üreticilerini Koruma Çabaları

Türkiye'de buğday fiyatlarının düşüşü ve bu düşüşün üreticiye etkisi, basında ve kamuoyunda sıklıkla tartışılan bir konu iken bu meselenin halledilmesi noktasında çeşitli görüşler de ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Bunların en önemlisi buğday işinin iktisadi devletçiliğin bir gereği olarak devlet tarafından organize edilmesine dair görüştür. Ali İktisat Meclisi Raporları'nda yer alan aynı zamanda, Ahmet Hamdi Başar'ın sunduğu bu görüşe göre devlet, çiftçiden dünya piyasalarının biraz üstünde belirlediği bir fiyatla buğdayı piyasadaki toplamalı ve toplanan buğday devlet tarafından satılmalıdır. Öncelikle hasatla beraber devletin oluşturacağı teşkilatlarca köylünün mahsulü piyasadaki toplanacak köylerde oluşturulacak silo ve ambarlara depolanacaktır. Piyasada ürün fazlasının olduğu hasat aylarında köylü nakit paraya ihtiyaç duyduğundan, Ziraat Bankası köylünün nakit ihtiyacını karşılayacaktır. Bu şekilde piyasada hasat aylarında fazla mahsul olmayacak ve fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmiş olacaktır.⁵⁹ Başar'a göre buğday işinden devlet kâr dahi edecektir. Nitekim 1929 yılında ekmeğin 16 kuruşa satıldığı düşünülürse bu uygulama sürecinde devlet üreticiden 6 kuruşa satın aldığı buğdayı masrafları ile birlikte devlete 8 kuruşa mal edecek ve buğdayları 12-13 kuruşa değirmenlere satacak. Elde edilen 4-5 kuruşla ise, hükümet ihtiyaçtan fazla alacağı buğdayların ihracından doğacak zararları kapatacak, buğday işinin ıslahı için yapacağı masrafları karşılayacak hatta vergi yüklerini hafifletecektir.⁶⁰

⁵⁵ Stajyer Hâkim Yalçın, "Kadınhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı", *Ülkü*, C. I, S. 11, Kânunuevvel(Aralık) 1933, 431-432.

⁵⁶ Hatipoğlu, *Zirai Buhran*, 90-91. ; *1931 Oda Kongrası Kararları*, 24.

⁵⁷ Hüsrev(Tökin), "Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü", 22.

⁵⁸ Buğday meselesinin halledilmesi noktasında bölgesel nitelikte de olsa hükümetin çeşitli adımlar attığı da görülmektedir. Ürünün bol olduğu senelerde Ziraat Bankası'na borcu olan köylünün borcunu ürün olarak ödeyebilmesi ve kuraklık görülen bölgelerde ise köylünün borcunun ertelenmesi bunlardan bazılarıdır. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/57.70.4, 2 Eylül 1935; BCA, 490.1.0.0/2.7.17, 10 Ekim 1931.

⁵⁹ *Âli İktisat Meclisi Raporları*, 25-26; Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 155, 1981, 77-79.

⁶⁰ Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, 78; Yine Erzurum Ziraat Bankası Müdürü Sadık'ın Başbakanlığa gönderdiği buğday fiyatlarının yükseltilebilmesi ile ilgili öneri yazında, buğday ihrac eden bir ülke olmayıp üretim noktasında kedi keline yetebilen bir ülke olduğumuzdan bahsetmektedir. Erzurum Ziraat Bankası Müdürü Sadık'a göre, eğer Ziraat Bankası 1931 yılı İstanbul Borsası'nda ortalama buğday fiyatının iki katı fiyat ile köylüden buğday alır ise köylü para kazanacak, vergilerini düzenli olarak ödeyecek, köylü elde ettiği para ile ihtiyaçlarını karşılayacağı için piyasada para akışı sağlanacaktır. Ziraat Bankası köylünün buğdayını alırken vergileri de tahsil edecektir. Bu şekilde ekonomik krizin etkisi silineceği gibi elde edilen vergiler ile ülkenin imar edilmesi mümkün olacaktır. Bkz. BCA, 30.10.0.0/211.433.5, 7 Temmuz 1932.

Cumhuriyet Gazetesi Baş Yazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) buğday meselesini gazetesinde sıklıkla kaleme alan birisi olarak buğday meselesinin çözümü ile alakalı geliştirdiği önerilerini Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'ya 3 Mart 1932'de rapor olarak sunmuştur. Yunus Nadi'ye göre 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden olumsuz etkilenen buğday fiyatları kendi haline bırakılmamalıdır. Buğdayın para etmediği dünyada Fransa, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde dahi ekmeğin bir kilosu 19 kuruştur. Ülkemizde ise ekmek diğer ülkelerden daha ucuza satılmaktadır ve ekmeğin ucuz olması köylüyü sefaletle götürmektedir. Amacının hem çiftçinin himayesini sağlamak hem de hazineyi korumak olduğunu belirten Yunus Nadi'ye göre, alanında uzman kişilerce buğday alış satışı yapacak Buğday Ofisi kurulmalıdır. Bu ofis, ülke genelinde yetiştirilen buğdayları kalitesine, türlerine göre ayıracaktır. Ofis köylünün ürününü %25 nakit ve geri kalanını bono karşılığında alacaktır. Köylü bu bonolar ile devlete olan vergilerini veya Ziraat Bankası'na olan borçlarını da ödeyebilecektir. Ayrıca Yunus Nadi raporunda un veya ekmek üzerinden vergi olarak ekonomik krizle beraber daralan bütçeye çare olmayı önermektedir. Vergiler ticaret vergisi adı altında değirmenler aracılığı ile toplanacaktır. Köy değirmenleri öğüttükleri buğday için okka başı 1,25 kuruş ve fabrikalar ise 2,50 kuruş vergi alacaktır. Değirmenler bu vergiyi aynı olarak da alabilecek ama devlete nakit olarak ödeyecektir. Yunus Nadi'nin hesabına göre, 1932 yılında Ankara Polatlı'da 3 kuruştan satılan buğday, buğday ofisi tarafından 5 kuruşa köylüden alınacak, nakliye ve diğer masraflarla birlikte 7-8 kuruşa İstanbul'a getirilecek ve 2,5 kuruşluk vergi ile değirmenlere 10,5 kuruşa satılacaktır. Böylesi bir hesapla ekmek 12 kuruştan satılsa bile Türk milleti dünyanın en ucuz ekmeğini yiyecektir. Bu uygulama ile köylünün cebine okka başı 2 kuruş fazla para gireceği gibi bütçe için de kazanç elde edilecektir. Köylüyü korumak maksadıyla ekmeğin 12 kuruşa çıkarılması işi milletçe memnuniyetle karşılanacak hatta bir sonraki sene 15 kuruşa çıkarılma imkânı bile doğacaktır. Bu hesapla günde üretilen 2 milyon ton ekmekten okka başı 2 kuruş vergi alınırsa bunun hazine için kazancı yılda 15 milyon lira olacaktır.⁶¹

Buğday meselesi üzerine tavsiye niteliğinde ortaya çıkan bu öneriler birebir uygulanmasa da takip eden zamanlarda buğday üreticisini korumak adına çıkarılacak kanunların içeriğinin belirlenmesi noktasında etkili olmuştur. Nitekim Temmuz 1932'de, buğday üreticisini korumak maksadıyla ilk adım atılmış ve "Hükümetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanuna göre buğday fiyatını korumak ve tanzim etmek amacıyla hükümet lüzum gördüğü takdirde üreticinin sattığı buğdayı tespit edeceği fiyattan Ziraat Bankası aracılığı ile alıp satabilecektir. Satın alınacak buğdayların elden çıkarılınca kadar oluşabilecek zararlarının bir milyon liraya kadar olan kısmı Hükümetçe karşılanacak ve kâr elde edilmesi durumunda da bunlar silo ve depolar inşasına tahsis edilecektir.⁶² Kanun ile özellikle köylünün harman sonunda piyasaya sunduğu buğdayların ihtiyaç fazlasını üretim masraflarını koruyacak ve üreticiye bir miktar kâr bırakacak düzeydeki fiyattan Ziraat Bankası'nın alımı planlanmaktadır. Bu şekilde köylünün paraya muhtaç olduğu en zor anlarda köylünün nakit para ihtiyacı giderileceği gibi Ziraat Bankası, toplanan bu buğdayların ürünün az olduğu zamanlarda piyasaya çıkarılarak tüketiciyi aşırı fiyat artışlarına karşı koruyabilecektir.⁶³

Kanun, özü itibarıyla buğday üreticilerinin ekonomik durumunu iyileştirmekten ziyade zaten düşük olan buğday fiyatını korumak ve tanzim etmek amacı gütmektedir. Nitekim kanun görüşmeleri sırasında Ziraat Vekili Muhlis Bey'in yaptığı açıklamalar da bunu destekler niteliktedir: *"...Buğday meselesinde gerek mahsulün piyasaya arzını tanzim etmek ve gerek muhtelif seneler arasındaki fiyat farkını, gerekse aynı sene zarfında mevsimlik fiyat şartlarını tanzim ve tespit etmek için esash tedbirler vardır. Bunun için bir kanun lâyihası tanzim edilmiştir..."*⁶⁴

Başlangıçta devlet, Ziraat Bankası ile üreticiden doğrudan buğday almayı hedeflemiş küçük ve orta düzeydeki üreticileri sömüren aracılara devre dışı bırakmak için buğday üretimi yapılan bölgelerde alım merkezleri kurulması yoluna gitmiştir. Ağustos 1932'de çıkarılan bir kararname ile buğdayın, doğrudan doğruya üreticilerden, pazarlardan, istasyonlardan, ayrıca pazarı olmayan yerlerde borsalardan alınması kararlaştırılmış ilk etapta buğday alınacak yerler Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Konya, Kütahya, Balıkesir, Yerköy, Sivas, Denizli, Tekirdağ olarak belirlenmiştir. Alınan buğdaylar ise Ankara, İstanbul, Samsun, Mersin, İzmir gibi büyük illere sevk edilecektir.⁶⁵ Kanunun ilk uygulama senesinde Bakanlar Kurulu buğdayın okkasını

⁶¹ BCA, 30.10.0.0/135.969.2, 3 Mart 1932.

⁶² Kanun No: 2056, 03/07/1932, *Resmi Gazete*, "Hükümetçe Ziraat Bankasına mubayaa ettirilecek buğday hakkında kanun", 10 Temmuz 1932, Sayı: 2146.

⁶³ Güray ve Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye*, 36.

⁶⁴ Kuruç, *Belgeler İle Türkiye İktisat Politikası*, 285.

⁶⁵ Kararname No:13204, 23/07/1932, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2164.

5,5 kuruş tespit etmiştir. Serbest pazarda buğdayın 5,5 kuruştan aşağı düşmesi durumunda Ziraat Bankası çiftçinin buğdayını bu fiyattan alacaktı.⁶⁶ Yine ülke genelinde buğday haziran ve temmuz aylarında hasat edilse de buğdayın asıl ekim alanı olan Orta Anadolu'da hasat mevsiminin ağustos ayı olması, Ziraat Bankası'nca buğday alım başlangıcının 5 Ağustos olarak belirlenmesine neden olmuştur.⁶⁷

Kanunun ilk uygulandığı 1932 yılında, ülke genelindeki buğday fiyatı belirlenen alım fiyatına çok yakın olması nedeniyle fazla alım olmamış, yalnızca 18 bin ton buğday satın alınmıştır. 1933 yılı ise verimli bir yıl olması ve buğday alım merkezlerinin azlığı nedeniyle fiyatlarda tam istikrar yakalanamamıştır. Özellikle alım merkezlerine uzak yerlerde buğdayın 3 kuruşa satıldığı görülmüştür.⁶⁸ Buğday alım merkezlerinin ülke genelinde yeterli olmaması nedeniyle, 1933'te sayıları 20'ye çıkmış⁶⁹ ve 1934'e gelindiğinde ülke genelindeki buğday alım merkezi sayısı 56'ya yükselmiştir.⁷⁰

Buğday alım merkezlerinde toplanan buğdayın depolanması 1932 yılında çıkan kararnameyle çözülmüştür. Kararnameye göre toplanan buğdayların depolanması için Devlet Demiryolları idaresine ait ambar, depo, hangar ve silolar ihtiyaç doğrultusunda Ziraat Bankası emrine tahsis edilmekle birlikte Buğday Koruma Kanunu'na göre de buğday satın alınmasından elde edilecek kazançla hububat silolarının yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak satın alınmadan doğan kazanç beklenmeden ambar ve silo yapımına başlanmıştır. Ülke genelinde başta Ankara, Konya Sivas, Eskişehir, Demirköy, Polatlı, Derince ve Haydarpaşa olmak üzere 1939 yılına kadar 14 silo inşa edilmiştir. Bunların depolama kapasitesi ise 70 bin tondur.⁷¹ Ülke genelinde yeterince silo ve ambar yapmak ve toplanan buğdayın elden çıkarılmasına kadar geçen sürede oluşabilecek zararı telafi etmek için Mayıs 1934'te, "Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu" çıkarılmıştır. Kanuna göre gerek ülkede yapılan, gerek dışarıdan getirilen un ve undan yapılmış maddelere Buğday Koruma Vergisi getirilmiştir. Köy değirmenlerinde (şehir ve kasaba civarında olsa dahi) öğütülen unlardan köylülerin kendi ihtiyaçlarına mahsus olanları dışında olanlar vergiye tabi tutulmuştur. Türkiye'de üretilip ihraç edilen unlar vergiden muaf tutulmuştur. Bu kanunla, çavdar unu dâhil olmak üzere, undan yapılmış maddelerden (makarna, şehriye, irmik ve her nevi bisküvi), hatta kendi buğdayını öğüten değirmencilerden bile vergi alınması,⁷² eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirilere Ziraat Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim (Sunel) Bey şu sözlerle tepki göstermektedir:

"Bu vergiyi memnuniyetle karşılamayanlar veya istiksar edenler bunun matuf olduğu gaye ve hedefi her halde layıkıyla ihata etmemiş olsalar gerekir... Verginin esas mevzubahis olunca memleket iktisadiyatı ve hayati meseleleri üzerine az çok düşünmüş ve zihin yormuş her münevver için vatandaşları ikaza çalışmanın ve bu husustaki fedakârlığın ne kadar yerinde olduğunu anlatmağa gayretlenmenin mühim borçlardan biri olduğu kanaatindeyim."⁷³

Buğday Koruma Kanunu'nun uygulanması sürecinden bu işi fırsata çevirmeye çalışan kesimlerin olduğunu söylemek de mümkündür. Ziraat Bankası'nın buğday alımından çıkarları zedelenenler, Ziraat Bankası'nın alınan buğdayların, "ödenmeyen vergilere ve borçlara sayılacağı söylentisini" yaratmıştır. Ayrıca kazançları azalan aracı kurumundaki tüccarlar, düşük kalite olan buğdayları çiftçiden ucuz fiyatlarla toplayarak bir üretici misali 5,1 / 5,2 kuruştan bankaya satmıştır. Buğday alımında görülen en büyük aksaklıklardan biri de alım fiyatlarının her yerde ve her kalitede buğday için aynı belirlenmiş olmasıdır. Bu yüzden tüccar birinci kalite buğdayı tespit edilen fiyatın biraz üstünde fiyat vererek toplamış, düşük kalitede olan buğdayları ise Ziraat Bankası almak

⁶⁶ Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, 110.

⁶⁷ Güray ve Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye*, 41.

⁶⁸ Kemal Zaim, "Buğday Koruma", *Ülkü Mecmuası*, C.4, S.19, Eylül 1934, 14.; *Akşam*, "Buğday fiyatı", 14 Teşrinievvel (Ekim) 1933, 5.

⁶⁹ Buğday alım yerleri şunlardır. Ankara, Polatlı, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya, Ereğli, Çerikli, Yerköy, Sivas, Balıkesir, Denizli Dinar, Tekirdağ, Uzunköprü, Adana, Zile, Yozgat, Şarkışla. Bkz. Kararname No:14757, 31/07/1933, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2473.; Ayrıca 1939 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından Aksaray ve İskenderun'da buğday alım merkezi kurulması kararlaştırılmıştır. Bkz. BCA, 30.18.1.2/88.86.20, 4 Eylül 1939.

⁷⁰ Kararname No: 2/1002, 12/07/1934, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2164.

⁷¹ Suvla, "Dünya ve Türkiye'de Buğday Meselesi", 32-33; Ayrıca, Ziraat Bankası'nın depolama yaptığı silolardan farklı olarak, ihtiyat köy ambarları" oluşturulmak istenmiştir. Bu düşünceye göre, ihtiyat köy ambarları köylü tarafından oluşturulup, köylünün ortak mesuliyetinde olacaktır. İhtiyaç durumunda, ambarlarda depolanan buğday köylüye tohumluk olarak dağıtılacak; ürünün kıt olduğunda köyün hatta ülkenin ihtiyacı buradan karşılanacaktır. Ancak bu düşü çok fazla gündemde kalmamış ve uygulanamamıştır. Yunus Nadi, "Memlekete ihtiyat buğday ambarı kurmak lazım", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1936, 1.

⁷² Kanun No: 2466, 29/05/1934, *Resmi Gazete*, "Buğdayı koruma karşılığı kanunu", 30 Mayıs 1934, Sayı: 2714.

⁷³ Zaim, "Buğday Koruma", 15-16.

zorunda kalmıştır. Bu nedenle 1933'te Ziraat Bankası tarafından ekstra ve normal buğday olmak üzere iki fiyat belirlenmiştir.⁷⁴

1932 yılında Ziraat Bankası buğday alım fiyatı, ortalama ABD buğday fiyatlarından yüksektir. Ancak bankanın belirlediği buğday fiyatı, ortalama iç piyasa fiyatının üzerine çıkamamıştır. 1932'den itibaren dünya buğday fiyatları Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra ilk defa artmaya başlamıştır. 1932'den itibaren ABD fiyatları yükselmeye başlamıştır. Benzer biçimde Türkiye'de fiyatların artması eğilimi 1934'te başlamıştır. Ancak banka alım fiyatı düşmüş ve 1930'lar boyunca düşük seviyede kalmıştır.⁷⁵ Ziraat Bankası'nın belirlemiş olduğu buğday alım fiyatları genel anlamda yıllık ortalama fiyatlardan fazla olmamakla birlikte, hasat zamanı fiyatların aşırı düşmesini önemli ölçüde engellemeyi hedeflemiştir. Hiç şüphesiz bu imkân Ziraat Bankası'nın alım yaptığı bölgeler için geçerli olmuştur.⁷⁶ 1936 yılında buğday ihracat yapacak düzeyde yetiştirilmiş⁷⁷ ve 3 milyon ton olan ülke buğday rekoltesinin 2 milyon 200 bin tonu iç tüketim için ayrıldıktan sonra 800 bin tonu başta Almanya ve Hollanda olmak üzere Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Sadece Almanya'ya 1936'nın Kasım ayına kadar 60.000 liralık buğday ihraç edilmiştir.⁷⁸ Ayrıca 1938 yılında Yunanistan ile yapılan ticaret anlaşma çerçevesinde Türkiye Yunanistan'a ilk etapta 50 bin ton olmak üzere kısım kısım 100 bin tona kadar buğdayı döviz karşılığı satacaktır.⁷⁹ Bu nedenle tabloda (Tablo: 9) da görüldüğü gibi, 1936 yılından itibaren Ziraat Bankası'nın buğday alım fiyatı artmıştır.⁸⁰ Hatta ihracatın Suriye'yi, Kıbrıs'ı ve İtalya'yı kapsayacak ölçüde artmasıyla 1936 yılının Ekim ayında, İstanbul piyasasında buğday alım fiyatı 5,5 / 6 kuruşa kadar yükselmiştir.⁸¹

Tablo 9: 1932-1938 Yılları arası buğday alım fiyatları

Sene	Ziraat Bankası alım fiyatları	Ortalama buğday fiyatları-Türkiye	Ortalama buğday fiyatları-Amerika
1932/1933	4,29	4,2	3,3
1933/1934	3,86/4,29	3,7	5,09
1934/1935	3,80/4,25	3,6	4,4
1935/1936	3,80/4,25	4,6	4,34
1936/1937	3,80/4,25	4,7	5,36
1937/1938	3,80/4,25	4,7	5,03

Kaynak: Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları", 235.

Buğday Komisyonu ve Ziraat Bankası tarafından gerçekleştirilen buğday alım işleri, 13 Temmuz 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisine devredilmiştir.⁸² 1932-1938 yılları arası Ziraat Bankası'nın satın aldığı toplam buğday miktarı 541.393 ton iken toplam satış miktarı 425.239 ton olmuştur. Aynı dönemde 58.535 ton buğday Kızılay⁸³ ve göçmenlere⁸⁴ verilmiştir. Yedi yıllık uygulama sonucunda 1938'de banka stoklarında kalan buğday

⁷⁴ Hatipoğlu, Türkiye'de Ziraat Bankası'nın buğday alım-satım sürecinde yolsuzluklar da olmuştur. Yolsuzluk basına yansımış olup, ilgili kişilerle ilgili adli süreç başlatılmıştır. Bkz. *Ulus*, "Buğday yolsuzluğu etrafında", 6 Mayıs 1935, 2; *Ulus*, "Buğday yolsuzluğu", 1 Mayıs 1935, 2.

⁷⁵ Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları", 231-232.

⁷⁶ *Akşam*, "Buğday fiyatı", 5; Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları", 234.

⁷⁷ *Cumhuriyet*, "Buğday mahsulü iyi", 5 Temmuz 1936, 2; *Cumhuriyet*, "Bu sene buğday mahsulü çok iyi: İhracat bile yapmamız ihtimali var", 6 Ağustos 1936, 3.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Buğday ihracatımız devam ediyor", 5 Kânunuevvel(Aralık) 1936, 2; *Ulus*, "Almanya buğday istiyor", 26 Ağustos 1935, 3.

⁷⁹ BCA, 30.18.1.2/82.26.10, 7 Nisan 1938; BCA, 30.10.0.0/256.721.22, 22 Mart 1938.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Buğday alım fiyatları birden bire yükseldi", 20 Kânunuevvel(Aralık) 1936, 2.

⁸¹ *Cumhuriyet*, "Ziraat Bankası buğday alıyor", 3 Teşrinievvel (Ekim) 1936, 2.

⁸² Ofisin sermayesi on yedi milyon liradır. Bu kanunla; Ziraat Bankasının buğday alım satım işleri için elinde bulundurduğu demirbaşlar, bu iş için açılmış krediler, birikmiş paraları, silolar ve ambar Ofise devredilecektir. Ayrıca Ziraat Bankasının alım faaliyetleri sırasında elde etmiş olduğu haklar ortadan kalkacak. Bkz. Kanun No: 3491, 04/06/1932, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2164.

⁸³ Kızılay Cemiyeti'ne 10 bin tonluk buğday verilmesi ile ilgili kanun tasarısı için bkz. BCA, 30.18.1.2/63.29.1, 13 Nisan 1936.

⁸⁴ Ziraat Bankası elinde birikmiş olduğu buğdayları, kuraklık veya doğal afetlerde mağdur olmuş muhtaç çiftçilerin yanında muhacirlere de dağıttığı görülmüştür. Bkz. BCA, 30.18.1.2/53.26.6, 9 Nisan 1935; Nitekim 1934'te Konya ve Kars'ta muhtaç çiftçiler ile Trakyalı göçmenler ile yerli muhtaçlara "Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Olarak Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması" hakkındaki 29/12/1934 tarih ve 2661 sayılı kanun ve "Kızılay Kurumuna Bin Ton Buğday Verilmesi ve Ziraat Bankasına Yatırılmış Olan Buğdayı Koruma Vergisi Hasılatı Bakıyesinin Mahsubu" hakkındaki 11/6/1936 sayılı ve 3035 tarihli kanun ile çerçevesinde 6

miktarı 30.619 tondur. Alışlar için toplam 22.052.279 lira ödenirken, satışlardan toplam 23.573.363 lira gelir elde edilmiştir. Bu süreçte elde edilen kazanç, bankanın masraflarını karşılamaktan uzaktır ancak alım programının hükümete maliyetinin çok yüksek olmadığı söylenebilir.⁸⁵

Yalçın Küçük'e göre, devletin buğday alım politikasının görünüşteki gerekçesi, hem üreticiyi hem de tüketiciyi korumaktır. Ancak, yüksek alım politikasından büyük köylü kütlesi yarar görmek bir yana, zararlı bile çıkmıştır. Her şeyden önce Buğday Koruma Karşılığı Kanunu ile ekonomik yük şehirli nüfusa yüklenmiştir. Üretici kesim açısından değerlendirildiğinde ise uygulamadan ancak piyasaya sürecektir ölçüde üretim yapanlar yararlanmıştır ve bu kesim azınlığı oluşturur. Geri kalan buğday üreticilerinin bir kısmı, geçimlik düzeyde üretim yapmaktadır. Diğer kısmı ise yaşantısını sürdürebilmek için buğday almak zorundadır ki fiyatların yükselmesi bunların alım gücünü düşürmüştür. Dolayısıyla artan buğday fiyatlarından olumlu etkilenenler küçük bir azınlık olan toprak ağalarıdır. Bu anlamda, büyük köylü kitlesini koruma düşüncesiyle başlatılan bu politika kuşku ile karşılanmıştır.⁸⁶ Tüm bunlara rağmen uygulama ile yıl içinde fiyat dalgalanmalarının önlenmesi, ürünün bol olduğu yıllarda veya hasat aylarında fiyatların aşırı düşüşünün engellemek istenmesi, gelir dağılımında köylü kesimi lehine bir düzenleme olması adına önem arz etmektedir.⁸⁷

Sonuç

1929 yılı sonbaharında ABD'de ortaya çıkarak etkileri II. Dünya Savaşı'na kadar süren ekonomik krizin en önemli sonucu tarımsal ürün fiyatlarında gözlenen hızlı düşüş olmuştur. Dünya devletleri tarım ürünlerinin fiyatlarının düşüşü karşısında başta gümrük vergilerini artırma gibi birtakım önlemler almak durumunda kalmıştır. Genç Cumhuriyet, Lozan Antlaşması şartları dolayısıyla 1929 yılına kadar dış ticaretine, gümrüklerine ve dış ödemelerine hâkim olmamıştır. Böylesi bir anda patlak veren 1929 Dünya Ekonomik Krizi, ihracat ürünleri ile dışa bağımlı, ilkel bir tarım ülkesi için tam bir çöküntü yaratmıştır. Bu elverişsiz şartlarda, bir yandan Osmanlı Devleti'nden kalma borçlar ödenirken bir yandan da yaklaşan savaş karşısında ordunun ihtiyaçları karşılanmak üzere savunma harcamaları arttırılmıştır. Ekonomik krize ilaveten ülke tarımının iklim koşullarına bağlı olması, demiryolu ile taşınan buğday miktarının artması, aşırı rekolte tahminleri, bol ürün yılları, yıldan yıla değişkenlik gösteren ihracat miktarları gibi ülkedeki ürün fiyatlarını etkileyecek yapısal nedenler ve iç dinamikler nüfusunun % 80'den fazlasının tarımla uğraştığı ve üretiminin 3/4' den daha fazlası buğday olan, Türk çiftçi ve köylüsünü olumsuz şekilde etkilemiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra yönetici kadronun köye yönelik eğilimlerinin arttığını söylemek mümkündür. Böylesi bir yönelişte Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin ve Atatürk'ün 1930 yılında yaptığı yurt gezisinin etkisi yadsınamaz. Köylünün temel geçimi ve üretimi olan buğday fiyatının bile 3 kuruşa düştüğü ve tarım ürünlerindeki fiyat düşüşlerinin, mamul malların fiyatlarındaki gerilemeden daha fazla olduğu bir zamanda hükümeti yeni politika arayışlarına yöneltmiştir. Borç içinde ve borcunu ödeyemediği için ürettiklerine el konulmuş, malları icraya düşmüş ve ortaklıkla geçimini sağlamak zorunda olan köylü ve çiftçi örnekleri çeşitli gazete ve dergilerde yer almış hatta mecliste gündeme getirilmiştir.

Tarım kesiminin zor durumda kalması devleti tahıl ticaretine müdahaleye zorlamıştır. 1932'de yasal düzenlemeye gidilmiş ve Ziraat Bankası'na üreticiden buğday satın alma yetkisi tanınmıştır. Ziraat Bankası'nın buğday alımı, 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruluncaya kadar sürmüştür ama bu düzenlemeler çiftçinin kredi ihtiyacını giderememiştir. Nitekim Ziraat Bankası'nın, çıkarılan kanunlar ile hedeflediği temel amacı, buğday fiyatlarını arttırmaktan çok fiyatlardaki dalgalanmanın önüne geçmek olmuştur. Hiç şüphesiz yönetici kadronun buğday üreten köylü ve çiftçiyi aşırı fiyat düşüşlerine karşı koruma girişimleri olumlu niteliktedir. Ancak Ziraat Bankası'nın buğday alım noktalarının yetersiz olması, alınan veya alınacak buğdayların depolanma problemi, köylü ve çiftçinin yeterince bilince sahip olmayışının bazı fırsatçılar tarafından kullanması, denetimsizlik gibi sebepler çıkartılan kanunların köylü lehine yetirince etkiye sahip olamamasının temel nedenleri olmuştur.

milyon kilodan fazla buğday dağıtmış ve yeni gelecek göçmenlere de 13 milyon kilo tahsis edilmiştir. Bkz. Ziraat Gazetesi, "Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen'in Kurultayda Söyledikleri", 157; Güray ve Yurtmen, Buğday Krizinde Türkiye, 109., 160; Trakya ve Çanakkale bölgesindeki göçmenlerin ve muhtaç çiftçilerin tohumluk ihtiyaçlarını gidermeleri adına verilen buğdaylar için bkz. BCA, 30.18.1.2/59.86.10, 15 Kasım 1935.; BCA, 30.18.1.2/54.34.2, 4 Mayıs 1935.; BCA, 30.18.1.2/52.19.14, 14 Mart 1935.

⁸⁵ Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları", 233.

⁸⁶ Yalçın Küçük, *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985, 263-265.

⁸⁷ Kastamonu Sayısları Tahsin Coşkan, "Buğday koruma kanununa dair", *Ulus*, 13 Temmuz 1936, 2.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Acknowledgement	Yazar bu çalışmada finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Âli İktisat Meclisi. *Âli İktisat Meclisi Raporları*, Ankara: Âli İktisat Meclisi Umumi Kâtiplik, Neşriyat Serisi: A, 1932.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. *1931 Oda Kongresi Kararları*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1931.

Kanun No: 2056, 03/07/1932, *Resmi Gazete*, "Hükümetçe Ziraat Bankasına mubayaa ettirilecek buğday hakkında kanun", 10 Temmuz 1932, Sayı: 2146.

Kanun No: 2466, 29/05/1934, *Resmi Gazete*, "Buğdayı koruma karşılığı kanunu", 30 Mayıs 1934, Sayı: 2714.

Kanun No: 3491, 04/06/1932, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2164.

Kararname No: 2/1002, 12/07/1934, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2164.

Kararname No: 13204, 23/07/1932, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2164.

Kararname No: 14757, 31/07/1933, *Resmi Gazete*, 2 Ağustos 1932, Sayı: 2473.

Telif Eserler

Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*. Birinci Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.

Aysan, Mustafa A. *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004.

Başar, Ahmet Hamdi. *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 155, 1981.

Başar, Ahmet Hamdi. *İktisadi Devletçilik I*. Ankara: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931.

Başkaya, Fikret. *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005.

Coşkan, Kastamonu Saylavı Tahsin. "Buğday koruma kanununa dair", *Ulus*, 13 Temmuz 1936.

Derin, Haldun. *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1940.

Effimianidis, Yorgaki. *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye II*. İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1936.

Gökgöl, Mirza. *Türkiye Buğdayları*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.

Güray, Atıf ve Yurtmen, Vahdi. *Buğday Krizinde Türkiye*, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Umumi Sayı 238, 1937.

Hatipoğlu, Şevket Raşit. "Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı", *Ziraat Gazetesi*, C. I, Yıl: 2, S.12, Ankara: Yeni Gün Matbaası, Şubat 1935.

Hatipoğlu, Şevket Raşit. "Ziraat Mahsullerimizde Rekolte ve Fiyat Meselesi", *Ziraat Gazetesi*, C. I, Yıl: 6, S. 7, Ankara: Yeni Gün Matbaası, Temmuz 1935.

Hatipoğlu, Şevket Raşit. *Türkiye'de Zirai Buhran*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936.

Hüsrev, İsmail (Tökin), "Türkiye'de Toprak Ağalığı", *Kadro*, S. 9, Eylül 1932.

Hüsrev, İsmail (Tökin). "Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü", *Kadro*, S.14, Şubat 1933.

Hüsrev, İsmail (Tökin). "İç Pazar Meselesi", *Kadro*, S.33, Eylül 1934.

- Hüsrev, İsmail (Tökin). "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı", *Kadro*, S. 4, Nisan 1932.
- Hüsrev, İsmail (Tökin). *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Kazgan, Gülten. *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Keyder, Çağlar. "Türkiye'de Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu", *75 Yılda Köyden Şehirlere, Bilânço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Kıvılcım, Hikmet. *Müttefik: Köylülük*, Yol: 7, Köxüz Yayınları, 2009.
- Köymen, Oya. "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", *75 Yılda Köylerden Şehirlere, Bilânço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Kuruç, Bilsay. *Belgeler İle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.
- Küçük, Yalçın. *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985.
- Nadi, Yunus. "Memlekete ihtiyat buğday ambarı kurmak lazım", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1936.
- Nadi, Yunus. "Un Gümrüğü", *Cumhuriyet*, 22 Kânunusani (Ocak) 1929.
- Nadi, Yunus. "Un resmi behemhal indirilecek", *Cumhuriyet*, 14 Kânunusani (Ocak) 1929.
- Nadi, Yunus. "Yeni Tarife", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1929.
- Nuri, Köy Muallimi Osman. "Haymana'nın Ahırlıkuyu Köyü", *Ülkü*, C. 3, S. 17, Temmuz 1934.
- Özbek, Nadir. "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları 1932-1937". *Toplum ve Bilim*, S.96, Bahar 2003.
- Özün, Mustafa Nihat. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1952.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Siller, Oya (Köymen). *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. 1981.
- Suvla, Refii Şükrü. "Dünya ve Türkiye'de Buğday Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 4, S. I, Ekim 1942.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Varlık, Mehmet Bülent. "Ahmet Hamdi Başar'da Buğday Meselesi", *Ekonomik Yaklaşım-Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları*, C. II, S. 6, 1981.
- Yalçın, Stajyer Hâkim. "Kadınhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı", *Ülkü*, C. I, S. 11, Kânunuevvel (Aralık) 1933.
- Zaim, Kemal. "Buğday Koruma", *Ülkü*, C. 4, S. 19, Eylül 1934.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Kadro Dergisi

Ulus

Ülkü Dergisi

Ziraat Gazetesi